

Національна академія наук України
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка

Митці на прицілі

**Михайло
ДРАЙ-
ХМАРА**

**Передмова, упорядкування текстів
та примітки Сергія Гальченка**

Харків
«ФОЛІО»
2018

Хронологія життєвого і творчого шляху видатного українського поета, перекладача, вченого-філолога Михайла Панасовича Драй-Хмари не є багатою на якусь участь у якихось епохальних подіях, що творилися на його очах у період історичних переломів. Він мав талант від Бога — бути поетом і вченим-словесником, знавцем дев'ятнадцяти мов і міг би реалізувати свій талант якнайповніше лише за сприятливих умов, але цього не сталося через штучні обставини людомористичної системи, яка перемелювала у своїх жорнах усе те, що нібито загрожувало її існуванню.

Жертвами сталінської тоталітарної системи стали мільйони безневинних людей, розстріляних у катівнях НКВС чи замучених на виснажливих роботах у неісходимому Сибірі, в Ухтпечлазі, на Колимі чи в Карагандинських концтаборах.

Михайло Драй-Хмара добував золото — вимивав його із золотоносного піску і породи у холодних колимських річках, що передчасно обірвало його життя.

Серед нечисленних біографічних документів М. Драй-Хмари, які дійшли до нас, є «Трудовий список» (тобто трудова книжка), конфіскований під час арешту 5 вересня 1935 р. На перших її сторінках автор власноруч 8 липня 1930 р. записує відомості, підтверджуючи їх відповідними документами, починаючи з дати народження 28 вересня (за старим стилем) 1889 р. («Свидетельство Полтавской Дух. Консистории» від 8 квітня 1910 р. ч. 9930). Далі: національність — українець; соціальний стан — селянин — «син козака-селянина» («Посемейный список» 1910 р.); освіта — вища; професія — професор слов'янської філології зі стажем 15 років (підтверджується трьома документами. Див. текст матеріалів слідчої справи, що повністю друкується в цьому виданні. — С. Г.)

Орієнтуючись на «Дані про проходження служби», що теж повністю друкуються в розділі «Слідча справа», спробуємо відтворити в загальних ризах біографію М. Драй-Хмари.

Що ж було конфісковано у квартирі М. Драй-Хмари під час обшуку і арешту 6 вересня 1935 р.? Із дуже узагальненого списку видно, що, крім паспорта, профспілкового та військового квитків, було вилучено журнали: «Червоний Шлях» (64 прим.), «Життя й Революція» і «Літературно-Науковий Вістник» (153 прим.), «Україна» за редакцією М. Грушевського (4 прим.), «Нова Генерація» (21 прим.), «Літературний ярмарок» (10 прим.), «Шлях» (14 прим.); видання творів В. Винниченка (11 прим.), М. Вороного (4 прим.), Л. Троцького «Література і революція» (1 прим.), М. Грушевського «Історія української літератури» (22 прим.), «Україна в епоху капіталізму» (4 прим.) і «Українська нова література» (14 прим.), «Українські думи», «Український народ» та інші видання (8 прим.). Слідчі Сергієвський і Косило забрали навіть газету «Известия» за 1917 р. (4 прим.). Пункт четвертий цього конфіскаційного списку «Разная переписка и один комплект фотоснимк[ов]» — без зазначення кількості документів. Тут, очевидно, була листівка за 1911 рік від болгарки Наташі, яка 1910 р. приїжджала в село Малі Канівці до свого діда-поміщика і в яку закохався юний Михайло Драй. За цю листівку після арешту його звинувачували у зв'язках із закордоном.

У протоколі допиту М. Драй-Хмари від 21 листопада 1935 р. начальник 4 відділення Особливого відділу НКВС Писарев поставив таке запитання:

«У Вас изъято большое количество националистической литературы, изданий в период гражданской войны, в последние годы. Вся эта к.-р. литература по своему содержанию подлежала уничтожению. Для чего Вы ее продолжали хранить у себя?»

О т в е т: «Я не знал о том, что вся эта украинская литература, которая хранилась у меня, подлежит уничтожению. Я также не знал о том, что запрещение на эту литературу относится к частным лицам. Я свою библиотеку не просматривал вообще с 1933 года».

19 лютого 1936 р. старший лейтенант державної безпеки Писарев в останньому пункті обвинувального заключення у справі М. П. Драй-Хмари за статтю 58 (4, 11) Карного кодек-

су УРСР записав таке рішення: «Перечисленная в протоколе обыска националистическая литература — изъята и подлежит уничтожению».

Таке одноосібне рішення затвердив помічник начальника особливого відділу Управління державної безпеки НКВС УРСР і КВО капітан держбезпеки Самойлов.

А вже наступного дня, 20 лютого 1936 р. у постанові, підписаній Писаревим і Самойловим, зазначалося:

«Перечисленную в протоколе обыска с № 5 по № 23 националистическую литературу в количестве трехсот семидесяти трех (373) экземпляров – СЖЕЧЬ».

В акті від 20 лютого 1936 р., підписаного тим же Писаревим і його помічником Бондаренком, засвідчено факт знищення цієї літератури:

«Уничтожена литература в количестве трехсот семидесяти трех (373) экземпляров, изъятая у Драй-Хмары М.А. во время его ареста 5/IX.1935 г., согласно протокола обыска от того же числа (л. д. № 9)».

Донька поета Оксана Михайлівна Ашер згадувала про втрачені матеріали (переклади) під час арешту: «Закінчено (перед арештом. — С. Г.) переклад першої частини “Божественної комедії” Данте і перекладено з другої частини більше половини».

Улітку (1935 р.) дружина Михайла Панасовича з донькою перебувала у своїх батьків у Білій Церкві. Драй-Хмара залишився у Києві, де часто зустрічався з М. Рильським і читав йому свій переклад «Божественної комедії». Хоча Рильський не знав італійської мови, він був зацікавлений у цьому перекладі.

Другий фатальний арешт прийшов 4 вересня 1935 року (у всіх документах слідчої справи зазначається дата 5 вересня). Усю ніч до ранку енкаведисти робили трус у приміщенні Драй-Хмари (на вул. Садовій, № 1, кв. 5). «Усе шукали якоїсь зброї, якої ніколи не було. Забрали все, що мало цінність, рукописи, книжки. Тоді був сконфіскований грубий зошит — переклад «Божественної комедії» Данте, але чомусь у протоколі цей переклад не був зазначений»¹.

¹ Оксана Ашер. Передмова до вид.: Драй-Хмара М. П. Літературно-наукова спадщина / Михайло Драй-Хмара ; упорядкування С. А. Гальченка, А. В. Ріпенко, О. Ф. Томчука. — К. : «Наукова думка», 2002. — С. 30.

Крім звинувачення М. Драй-Хмари в українському націоналістичному русі і причетності до якоїсь міфічної контрреволюційної організації, йому інкримінували зв'язки із «Польською організацією військовою» («ПОВ») і її ймовірними членами — поляками Г. Г. Політуром (аспірант Інституту польської культури), Л. Г. Кржижевським, В. Ф. Пищалком, Л. Корицинським, які були засуджені 1933 р. М. Драй-Хмара нібито був залучений членами «ПОВ» до викладацької роботи в польських педвишах, де читав лекції, в яких відображалися націоналістичні контрреволюційні настанови в питаннях національного порядку, зокрема щодо викладання слов'янських мов.

Для підсилення своєї версії слідчий долучив до справи М. Драй-Хмари витяги з протоколів допитів Г. Г. Політура (19 жовтня 1933 р.), Л. С. Кржижевського (25 жовтня 1933 р.), В. Ф. Пищалка (19 вересня 1933 р.), Л. Корицинського (28 червня, 2 липня 1933 р.). Викладач Польського педінституту В. Ф. Пищалко 19 вересня 1933 р. нібито подав такі свідчення, які зафіксовані у протоколі допиту: «Большое влияние уделялось организации вопроса воспитания студенчества в националистическом духе. Для этой цели Сохацким (директор Польського педінституту. — С. Г.) был укомплектован лекторский и профессорский состав института лицами, враждебно настроенными к Соввласти. Достаточно указать, что основные дисциплины читались ДРАЙ-ХМАРОЙ, ВИННИЦКИМ, ВУЙЦИКОМ (усі три колишні викладачі Кам'янець-Подільського університету. — С. Г.), РУДНИЦКИМ (викладач Польського педвишу). Леон Корицинський 28 червня 1933 р. свідчив, що разом із проф. М. Драй-Хмарою, «с которым я сблизился, мы протаскивали теорию индоевропеизма языкознания, что он ее проводил, а я наиболее развитой среди студентов, молчал, а аудитория была слепой».

На другому допиті 7 жовтня 1935 р. слідчий (начальник 4-го відділення О. В. Писарев) ставив дуже дивовижні запитання, на які М. Драй-Хмара не міг дати точної відповіді: коли і за що і чи одночасно були заарештовані його колеги по роботі в Кам'янець-Подільському університеті, в Інституті мовознавства в Києві, в Польському педінституті в Києві, але найголовніше — про літературне угруповання неокласиків (Рильський, Зеров, Филипович) як націоналістичну контрреволюційну

організацію. Чи міг київський професор дати конкретні відповіді, коли, хто і за що був репресований радянською владою? Звичайно ж ні, але мусів (яким чином — це вже інше питання) відповідати. Із його відповідей довідуємося про його перший арешт:

«ГРИНЧЕНКО был арестован вместе со мной, в феврале 1933 года. Вместе же нас впоследствии и освободили. [...]

КУРИЛО Е.Б. была арестована в Киеве, в 1933 году, примерно в тот же период, когда был арестован и я.

ТРОХИМЕНКО был арестован несколько ранее меня. Сейчас он находится в ссылке. [...]

О причинах ареста этих лиц я не знаю».

Слідчий домагався визнання, що група неокласиків (Зеров, Филипович і Рильський) була націоналістичною організацією, на що одержав узагальнену неконкретну відповідь: «Ми отражаем, по существу, единое националистическое стремление».

Донька М. Драй-Хмари Оксана Ашер згадувала, що її батька було вперше заарештовано в лютому 1933 року, але звільнено із в'язниці через три місяці. НКВС видав звільненому довідку, що йому мають виплатити зарплату за два місяці, але ніхто не збирався виплачувати платню звільненому з роботи вченому, якого виключили навіть із спілки наукових працівників, а з бібліотек вилучили його твори. До другого арешту у вересні 1935 р. не можна було влаштуватися на роботу більше ніж на місяць. Навіть деякі знайомі і вчорашні друзі перестали вітатися з опальним професором-неокласиком. Не можна було друкувати під власним прізвиськом навіть переклади, а тому М. Драй-Хмара просив М. Рильського поставити своє ім'я під його перекладом. Але й це не вирішувало скрутних матеріальних проблем.

Протоколи допитів М. Драй-Хмари (а їх усього чотири — за 19 вересня, 7 жовтня, 15 жовтня, 21 листопада 1935 р.) засвідчені підписами ув'язненого:

«Показания мне зачитаны. С моих слов записано правильно, в чем и подписываюсь». (19 вересня 1935 р.).

«Показания с моих слов записаны правильно, мною прочтены, в чем и подписываюсь». (7 жовтня 1935 р.).

«Показания с моих слов писаны правильно, в чем и подписываюсь». (21 листопада 1935 р.).

ЗМІСТ

<i>Сергій Гальченко. Неокласик — сталінський золотовидобувач</i> ..	4
<i>М. Драй-Хмара. Твори</i>	21
Автобіографії	23
Поезії	27
Збірка «Проростень» (1919—1926)	27
Вірші різних років	62
Українці	123
Щоденникові записи. Нотатки	142
Листи до родини	230
Слідча справа М. Драй-Хмари	297
<i>Н. Драй-Хмара. Зустрічі</i>	421
Примітки	457